

DE
RECHT-
VAAAR-
DIGE
STAD

DE
TENTOON-
STELLING

Trancity, Van Eesteren Museum, College van Rijksbouwmeester en
Rijksadviseurs, MUST

MIJN
RECHT-
VAAR-
DIGE
STAD

Abdelkader Benali

P. 3

BURGER-
COLLEC-
TIEF

TUSSEN
POLITISEREN
EN SAMEN-
WERKEN

Simon Franke, Jorn Konijn,
Saskia Naafs, Wouter Veldhuis

P. 19

DE
RECHT-
VAARDIGE
STAD

IN HET VAN
EESTERENMUSEUM
25 burgerinitiatieven

P. 15

DE
GEMEEN-
SCHAP
HEEFT
ALTIJD
GELIJK

Thijs van Spaandonk

P. 24

19 september -
1 november 2025

19 september -
1 november 2025

19 september -
1 november 2025

DE RECHT- RECHT- RECHT-

DE REC REC VAA DIG STA



KAN SLOOP
NOG WEL?



TAD DE MAK

Wie kennen de protestopstater, het man leest, de demonstratie, de inspraakavond. Maar soms is een grootsse gebaar nodig. Oude en tijdelijke bewoners van de nu gesloopte huizen aan de Almandestraat in Rotterdam-Noord maakten eind 2020 met professionele performers een sloop-opera, de 'Slopera' tragiek van een sloopstraat. Een theateraal afscheidsmoment tussen twee lockdowns in, een ode aan ruim straat en het leven dat ze daar leidden. Het was een initiatief van STAD IN DE MAAK, dat leegstaande panden nieuwe invulling geeft. En, naar eigen zeggen, nieuwe vormen van wonen, werken en samenkomen uitprobeert. Gebaseerd op het oude idee van meenten, publieke voorzieningen, door en voor bewoners. Het oudste nog lopende initiatief gaat terug tot 2013. De Banierstraat, ook in Rotterdam-Noord, is nu een oudste en meestwijn, een fietswerkplaats

TAD MAK



STAD IN DE MAAK

We kennen de protestposter, het manifest, de demonstratie, de inspraakavond. Maar soms is een grootler gebaar nodig. Oude en tijdelijke bewoners van de nu gesloopte huizen aan de Almondestraat in Rotterdam-Noord maakten eind 2010 met professionele performers een sloopprijs, de Slopers, tragek van een sloopprijs. Een theaterafschiedmoment tussen twee lockdowns in een ode aan hun straat en het leven dat zij daar leidden. Het was een initiatief van STAD IN DE MAAK, dat leugnende perden nieuwe invulling geeft. En, naar eigen zeggen, nieuwe vormen van wonen, werken en samenleven uitprobeert. Gebaseerd op het oude idee van meesters, publieke voorzittingen, door en voor bewoners. Het outsite nóg lopende initiatief gaat terug tot 2013. De Barierestraat, ook in Rotterdam-Noord heeft onder andere een moestuin, een fietswerkplaats en gedeelde ruimtes die wordt gebruikt als leukakast, maar ook om samen te koken.

STAD TO



SLOPE RENOVER



WILDE- MAN- BUURT

Het gebied wordt gebruikt in woonwijken. Dat betekent een aantal voordelen in de toekomst. Het gebied is nu een gebied dat wordt gebruikt in woonwijken. Het gebied is nu een gebied dat wordt gebruikt in woonwijken. Het gebied is nu een gebied dat wordt gebruikt in woonwijken.



HOE KUNNEN AMBTELIJKE MOLENS BETRIJVEN?



MIJN RECHTVAARDIGE STAD

Abdelkader Benali

Uitgesproken op 19 september 2025 in
het Van Eesteren Museum Amsterdam

Mijn rechtvaardige stad is een stad waar een vrouw
achteloos door de straten kan dartelen om te vangen
wat niet in woorden te vatten is: vrijheid

Mijn rechtvaardige stad is een stad waar de taxichauffeur
en de voetganger het ooievaarsnest zien

Mijn rechtvaardige stad is een stad waar het centrum
de buitenplaats is en de buitenplaats het centrum is
waar de wegen de wandelaar toebehoren en het onkruid
welig tiert

Mijn rechtvaardige stad is een stad waar niemand hoeft
te lijden onder de leefbaarheid van de ander en de
tirannie van de eerste rang is afgeschaft

Mijn rechtvaardige stad is een stad waar de parken
geen emotioneel mijnenveld zijn maar een welkome
ontspanning

In mijn rechtvaardige stad worden drempels wegge-
haald en kussens opgeschud

In mijn rechtvaardige stad is de vuilnisbak een ontmoetingspunt
van gelijkgestemden

In mijn rechtvaardige stad hoeft de man die het huis
van de toekomst bouwt - bij mij aan de overkant - niet
te slapen in de openlucht, tussen de klaprozen en
reigers, hoeft de man die in de steigers staat niet aan
de slootkant door zijn vriendin geknipt te worden, hoeft
de Braziliaan niet onzichtbaar te zijn

In mijn rechtvaardige stad is er een eettafel waar het
brood gebroken wordt door de laatste die binnenkomt

In mijn rechtvaardige stad kan je leren van de wijsheid
van kinderen omdat ze de stad hebben veroverd op ons

In mijn rechtvaardige stad is gezellig naast elkaar
fietsen geen nostalgie - meer

In mijn rechtvaardige stad is je voornaam beter bekend
dan je achternaam

In mijn rechtvaardig stad is de voedselbank een
ontmoetingsplek van gelijkgestemden

In mijn rechtvaardige stad is de Sloterplas een
woonkamer

In mijn rechtvaardige stad komt de verkoelende wind uit
het Oosten

In mijn rechtvaardige stad heeft poëzie de kracht van
een amendement

In mijn rechtvaardige stad is gastvrijheid een
estafettestokje

In mijn rechtvaardige stad is niemand bang om
afgewezen te worden

In mijn rechtvaardige stad staat barbecueën aan de
Sloterplas op de Werelderfgoedlijst van Unesco

In mijn rechtvaardige stad is de metro gratis

In mijn rechtvaardige stad hebben ouders tijd om hun
kinderen voor te lezen

In mijn rechtvaardige stad fiets je nooit alleen

In mijn rechtvaardige stad ga je naar het plein om te
horen waar je buurvrouw is gebleven

In mijn rechtvaardige stad mag je de stenen uit de
straat halen om er een huisje van te maken

In mijn rechtvaardige stad mag je in de bomen slapen
als de biologische klok erom vraagt

In mijn rechtvaardige stad is het uitzicht over de plas
niet alleen voorbehouden aan de mensen op acht-hoog

In mijn rechtvaardige stad kan wie gisteren op een been
liep vandaag een salto mortale maken

In mijn rechtvaardige stad is een herkansing krijgen een
mensenrecht

In mijn rechtvaardige stad zijn veel sluiproutes
aangelegd om bij geluk uit te komen

In mijn rechtvaardige stad weten we waar de bomen
vandaan komen en waar de benen naartoe gaan

In mijn rechtvaardige stad luister ik aandachtig wanneer
mijn dochter mij uitlegt wat de rechtvaardige stad is

In mijn rechtvaardige stad creëren woorden
tegenmacht

en wanneer de woorden geen tegenmacht kunnen
creëren

dan zal onze stilte oorverdovend zijn



GROND-
STOFFEN-
STATION

VOEDSEL
PARK
AMSTER-
DAM

HOL-
LANDSE
LUCHTEN

DIV
TO

SLOPE
OF
RENOVI-
RENT?

WILDE-
MAN-
BUURT

SINGEL-
PARK

HUIVER-
BU
DE
GEMEENTE

MICH-
NOEKI

KRAAI-
PAN
CASE

CASCO-
LAND

RISTEN
DE
POLI
DE
STAND

HOE KUNNEN
AMBTTELIJKE
MOLENS



BURGERCOLLECTIEF TUSSEN POLITISEREN EN SAMENWERKEN

Simon Franke, Jorn Konijn, Saskia Naafs,
Wouter Veldhuis

INLEIDING

Een rechtvaardige stad is een stad waar bewoners zich de ruimte kunnen toe-eigenen, in collectiviteit. Een stad waar bewoners hun directe leefomgeving én daardoor zichzelf kunnen veranderen. Het begrip rechtvaardigheid combineert zowel juridische, economische, politieke als sociale componenten. In praktijkvoorbeelden van de rechtvaardige stad komen die verschillende kanten samen.

In 2018 en 2024 schreven Simon Franke (Trancity) en Wouter Veldhuis (MUST) twee Stadsessays over de rechtvaardige stad. Deze essays vormden de directe aanleiding voor de tentoonstelling 'De rechtvaardige stad' in het Van Eesterenmuseum in Amsterdam, van 19 september tot 1 november 2025. Uit honderden initiatieven selecteerden de curatoren (naast Simon Franke en Wouter Veldhuis waren dat Jorn Konijn van het Van Eesterenmuseum en Saskia Naafs van het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs) vijftwintig projecten verspreid door Nederland waar betrokken bewoners werken aan de rechtvaardige stad. Geen selectie van de allerbeste projecten, maar een dwarsdoorsnede die de rijkdom aan burgerinitiatieven in Nederland laat zien.

Bij de samenstelling van de tentoonstelling werd gekeken naar de rol die burgercollectieven vervullen in bijvoorbeeld nieuwe woonvormen, inrichting en beheer van de publieke ruimte en publieke voorzieningen, exploitatie van maatschappelijk vastgoed, in protest en actie en het 'verbeelden' van alternatieven voor de gangbare praktijk. De praktijkvoorbeelden laten rechtvaardigheid op een concreet, alledaags niveau van stedelijke ontwikkeling zien, waarbij het recht op de stad van burgercollectieven een sleutelbegrip is. De tentoonstelling nodigde het publiek in openbare en besloten gesprekken uit de rechtvaardige stad te verkennen en lessen uit de praktijk te delen.

Deze publicatie beschrijft de inzichten uit de tentoonstelling en de bijeenkomsten. De belangrijkste, overkoepelende les is dat collectieve zeggenschap van burgers over hun eigen leefomgeving een essentiële bijdrage levert aan de samenleving. Hier wordt dat op drie thema's verder uitgewerkt: door burgerinitiatief politiek te maken en te zien als democratische bouwsteen; door uit te gaan van een gelijkwaardige relatie tussen burgercollectieven, overheid en markt; en door de inzet op gemeenschapsvorming. Alle drie leiden ze tot meer vertrouwen in de instituties van de rechtsstaat, betere en toegankelijke huisvesting, beter en meer maatschappelijk vastgoed, en tot betere publieke ruimte met meer plekken voor ontmoeting en uitwisseling. Het zijn conclusies voor een rechtvaardige stad, waarin bewoners en gebruikers van de stad het heft in eigen hand nemen én voor overheden, marktpartijen en maatschappelijke organisaties om burgers daarbij als gelijkwaardige partners te faciliteren.

HET RECHT OP DE STAD

De Franse socioloog Henri Lefebvre muntte het begrip 'recht op de stad' in de jaren zestig van de vorige eeuw.¹ Hij zag hoe de stad steeds meer werd ingericht voor economische groei en consumptie, wat ten koste gaat van de sociale ruimte. Tegelijkertijd werden onder invloed van het modernisme functies als wonen, werken, ontspanning en verkeer in de stad van elkaar gescheiden. De publieke ruimte raakte zo haar functie van ontmoeting en interactie van productie en consumptie verder kwijt.

Lefebvre zag in dezelfde tijd ook sociale bewegingen opkomen die invloed op de inrichting en het gebruik van de stad opeisten. Bewoners verzetten zich tegen het slopen van oude wijken en leefgemeenschappen ten behoeve van kantoren, shoppingmalls, snelwegen en viaducten. In Nederland zetten zij hier 'Bouwen voor de buurt' als strijdkreet tegenover. Recht op de stad werd voor Lefebvre het overkoepelende streven van deze burgerbewegingen. Zes decennia later zou het de naam worden van een Rotterdamse burgerbeweging tegen de sloop van sociale huurwoningen. Reden om hen een plek in de tentoonstelling te geven.

Sociaalgeograaf David Harvey vatte zijn interpretatie van het recht op de stad samen in een motto dat mooi verwoordt hoe het kan worden toegepast: het recht op de stad is het recht om onszelf te veranderen door de stad te veranderen.² En dat is eerder een collectief dan een individueel recht omdat er collectieve kracht voor nodig is. Door de tentoonstelling en de ontmoetingen die in de tentoonstellingsruimte plaatsvonden kreeg dit motto een nog scherpere betekenis. Als het doel van het recht op de stad vertaald wordt in het recht om collectief de stad te veranderen, dan bleek er een flinke bandbreedte te zijn aan manieren om dat te realiseren. Van volstrekt autonome burgerinitiatieven tot nauwe samenwerking met private partijen en overheid. Het kan, zolang dat recht tot veranderen overeind blijft, vertaald of toegepast in de verankering van publieke waarden.

In de tentoonstellingsteksten en in de 'tentoonstellingsgesprekken' kwamen die publieke waarden voortdurend langs: zeggenschap, (gedeeld) eigenschap, gelijkwaardigheid, inclusiviteit, betaalbaarheid, zelfredzaamheid, collectiviteit, duurzaamheid, diversiteit, zorgzaamheid, solidariteit, vertrouwen, wederkerigheid, zelfexpressie, kwaliteit. Het lijkt, zo in willekeurige volgorde opgesomd, een verlanglijstje om bij anderen neer te leggen, maar het is andersom: ze zijn bedoeld als drijfveer om aan de slag te gaan.

POLITIEK MAKEN

Werken aan de rechtvaardige stad is een politieke daad, die om politieke ruimte vraagt, zowel in de vorm van plekken en voorzieningen, als in zeggenschap. Daarmee draagt de rechtvaardige stad bij aan versterking van de democratie en aan het politieke debat.

Volgens de Canadese politiek filosoof Bonnie Honig is de verdediging van onze democratische samenleving te veel gefixeerd op de formele democratie: op rechtvaardige wetten en procedures, op eerlijke verkiezingen en institutioneel overleg. Daardoor is er te weinig aandacht voor wat zij 'publieke dingen' noemt, zoals riolering, openbaar vervoer, bibliotheken, scholen, ziekenhuizen.³ Natuurlijk zijn dat in de eerste plaats onmisbare voorzieningen in een rechtvaardige samenleving, maar voor Honig vormen ze ook essentiële, meer informele bouwstenen in een democratische samenleving. Het zijn 'de dingen die ons oriënteren op elkaar en op de wereld om ons heen'.

Als publieke dingen door verwaarlozing, bezuiniging of privatisering onder druk staan, verliest de samenleving draagkracht en vertrouwen. In de inleiding bij de Nederlandse vertaling van Honigs boek schrijft rechtsfilosoof Bastiaan Rijpkema het zo: 'Een democratie kan niet zonder publieke dingen waarover we ons willen ontfermen, waarover we met elkaar strijden, die de inzet vormen om samen te komen en om gemeenschappelijk te handelen. Ze maken ons tot burgers.'

De praktijkvoorbeelden in de tentoonstelling benadrukken het recht van burgers om zich over publieke dingen te ontfermen en ze te realiseren. Zo vertegenwoordigen ze publieke waarden en bouwen ze aan vertrouwen en wederkerigheid in de democratische rechtsstaat. De speeltuin op het terrein van de voormalige Wagenwerkplaats in Amersfoort, een initiatief van gemeenschappen uit de omliggende buurten, is zo'n publiek ding. Net als de *Michi-Noeki*, een 'halteplaats' op rollatorafstand in de Groningse Oosterparkwijk, een aanbod aan burgers vanuit de overheid, voortkomend uit een prijsvraag van het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs.

Ook architect en filosoof Catherine Koekoek ziet democratie als veel meer dan de formele instituties. Informele democratische praktijken blijven naar haar mening onderbelicht in de politieke theorie.⁴ En bovendien staan publieke plekken na jaren van bezuiniging en overheidssturing onder druk. Reactionair populisme biedt overpolitiseren en neoliberale technocratie onderpolitiseren. Daartussen vindt zij een politiek antwoord in ruimten, praktijken en relaties die voorwaarden bieden voor democratische articulatie; 'omgevingen waar meningsverschillen op een zinvolle manier kunnen worden besproken'. Die omgevingen waren natuurlijk terug te vinden in de tentoonstelling, zoals de *Leeszaal Rotterdam-West* die Koekoek ook in haar promotieonderzoek noemt.

Een belangrijke kanttekening. Donica Buisman van RAUM Utrecht (creative placemaking in opdracht van de gemeente ter voorbereiding van een cultuurgebouw in Utrecht Leidsche Rijn) zei in haar bijdrage aan een 'tentoonstellingsgesprek' bijna achteloos: 'Je kan alleen aan communities bouwen als de democratische

processen daaromheen in orde zijn.' Dat is te interpreteren als: burgerinitiatief kan zich alleen ontwikkelen als ruimte voor bewoners geborgd en steeds bevestigd wordt. Als gemeenteraden of maatschappelijke organisaties zoals corporaties niet alleen faciliterend zijn, maar ook de legitimiteit van door burgers ontwikkelde 'publieke dingen' bekrachtigen. Als burgers zich niet langer als consumenten maar ook als producenten van de leefomgeving opstellen, dan is daar politieke ruimte voor nodig, niet alleen bij formele inspraakmomenten en verkiezingen, maar continu.

ACTIE EN PROTEST

Burgerinitiatief als vanzelfsprekende en continue democratische bouwsteen heeft een impliciete politieke betekenis in veel van de vijftientig projecten in de tentoonstelling. Maar voor sommige burgers zijn actievoeren en expliciete politisering juist de kern van de rechtvaardige zaak.

Verdedig Noord is een bewonersorganisatie uit Amsterdam-Noord, die strijdt tegen gentrificatie en voor een solidaire stad. Dat valt niet altijd goed bij het gemeentebestuur, maar tegelijkertijd weten ze een rol te verwerven bij ruimtelijke projecten in hun stadsdeel. Ook *De rechtvaardige straat* is een beweging die met een manifest oproept om straten veiliger te maken en terug te brengen naar hun functie als basis voor sociale structuren. Een aantal moeders in de Amsterdamse *Wildemanbuurt* richtte uit onvrede over de uitblijvende vernieuwing in hun wijk een actiegroep op. Ze hebben één wens: een fijnere buurt en betere woningen. Ze zoeken de publiciteit en uiteindelijk lukt het hun om als gelijkwaardige partner met gemeente en woningcorporatie een gezamenlijk plan te maken. Het zijn alle drie voorbeelden uit de tentoonstelling waar burgers in eerste instantie niet bij elkaar komen om een 'publiek ding' te realiseren, maar om een uitgesproken politieke eis op tafel te leggen.

Melissa Koutouzis van het Woonprotest Amsterdam geeft het gebrek aan betaalbare woonruimte een politieke dimensie. Het woord 'klassenstrijd' (tussen huur en koop, en wat ook de niet-wonenden of niet-zelfstandig-wonenden betreft) valt in haar bijdrage aan een 'tentoonstellingsgesprek'. Dat is andere koek dan de vraag of de aftrek van hypotheekrente het sleutelprobleem is, of andere technocratische benaderingen van de wooncrisis binnen het bestaande systeem.

Een rechtvaardige stad is een huurdersstad, zo blijkt in de daarop volgende discussie. Het gaat niet alleen om woningen bouwen, maar ook om toegankelijkheid en solidariteit. Toch zoekt ook zij een brug naar politiek, beleid en woningcorporaties. Niet alleen op straat protesteren! Het Huurders Netwerk Amsterdam waar ze een van de initiatiefnemers van is, werkt aan community-vorming en past in de democratische infrastructuur van Koekoek. Ze wil collectieve macht

organiseren om met kracht aan te schuiven bij de institutionele wereld van beleidsvorming, regelgeving en (semi)publieke uitvoeringsorganisaties.

Het Rotterdamse *Stad in de maak* vindt zelf een opening in de wereld van woningcorporaties: 'Geef panden die op de nominatie staan voor sloop tijdelijk aan ons en wij proberen daar nieuwe vormen van wonen, werken en samenkomen uit.' *Buitenplaats Brienenoord* creëert ook een alternatieve ruimte die overheid en markt niet te bieden hebben, waardoor nieuwe ideeën over onze leefomgeving van de toekomst uitgeprobeerd worden. Ook *Recht op de stad* in Rotterdam begon als woonprotest tegen sloopplannen van gemeente en woningcorporatie in de Tweebosbuurt. De actievoerders schreven daarna een eigen woonvisie als input voor het te actualiseren woonbeleid van de gemeente.

Alternatieven bieden is ook een vorm van politiek bedrijven om het gat te vullen tussen informele en formele democratie.

Wat bij veel van de projecten uit de tentoonstelling een gemene deler blijkt, is het vermogen van protestbewegingen om ondanks grote ontevredenheid over de gangbare politieke besluitvorming en uitvoering van beleid toch de samenwerking met bestuur en uitvoeringsorganisaties te zoeken. Met behoud van identiteit en met inzet van zeggenschap over hun eigen leefomgeving. Ook dat is in meerdere opzichten 'politiek'. Ze behouden hun waarden, maar stellen zich tegelijkertijd op als potentiële samenwerkingspartner. En vervullen daardoor de noodzakelijke brugfunctie.

CONCLUSIE VOOR DE RECHTVAARDIGE STAD

In een tijdperk van sterke politieke polarisatie in de samenleving komt het wellicht vreemd over om hier een pleidooi voor politiseren te formuleren. Toch is daar reden voor. Hans Boutellier noemt in zijn meest recente boek de overheid een geworden pragmatocratie, een bundeling van expertise en macht, maar zonder visie, alleen gericht op kosten en efficiency en dus depoliteerder.⁵

Melissa Koutouzis ziet in de woningnood een nieuwe klassenstrijd. Het is niet alleen een kwestie van demografische pech dat er woningnood is. Het is vooral het gevolg van bewust beleid, gebaseerd op de impliciete politieke opvatting dat privaat bezit het hoogste goed is, waardoor woningbezitters en beleggers worden bevoorreed.

Catherine Koekoek ziet in burgerinitiatief een democratische infrastructuur die een brug slaat tussen de institutionele wereld en de wereld van actie en protest.

Politiseren is onvermijdelijk om verandering te bewerkstelligen. En dat is niet altijd nodig binnen de burgerinitiatieven zelf, maar wel als het gaat om hun fundamentele rol in de samenleving. Projecten zoals opgenomen in de tentoonstelling kunnen een brug zijn tussen commercie en publiek belang, tussen

leefwereld en systeemwereld. Maar dat kan alleen als de overheid of beter nog het politiek bestuur die rol van de informele democratie herkent, bevestigt en weet te verbinden aan de formele institutionele democratie.

BURGERCOLLECTIEF, OVERHEID EN MARKT

Dit verhaal vertrekt vanuit het perspectief van burgerinitiatieven in de rechtvaardige stad, maar telkens blijkt dat die initiatieven een relatie hebben met overheid en markt. Het gaat om samenwerken, deels overnemen van taken van overheid en markt, over autonomie en faciliteren, of om vormen van zeggenschap die verder reiken dan inspraak. Daarbij klinkt vanuit burgercollectieven wel heel vaak kritiek op de wijze waarop markt en overheid omgaan met de initiatieven.

Marktpartijen zijn soms bereid tot participatie vanuit gedeeld belang, zoals in de tentoonstelling te zien was bij het *Grondstoffenstation* op het Afrikaanderplein in Rotterdam of *Verdedig Noord* in Amsterdam. En *Voedselpark Amsterdam* weet een brede coalitie te mobiliseren, waarin ook private ondernemingen participeren, om een agro-ecologisch landschapspark te kunnen realiseren in de Lutkemeerpolder. Het is ze niet gelukt om de ontwikkeling van een bedrijventerrein een halt toe te roepen, maar ze hebben wel een tender gewonnen voor een voedselpark in een deel van de polder.

Daarnaast lijkt het erop dat met name de overheid, en in dit geval is dat vaak de gemeente, moeilijk raad weet met een mondige burger die zich collectief organiseert. Reacties zijn vaak terughoudend of zelfs afhoudend. Terwijl de lokale politiek de 'burger centraal' stelt en participatie bepleit, blijkt de praktijk weerbarstig. Niet alleen bij de politiek, maar vooral ook bij het ambtelijk apparaat. Het is alsof burgerinitiatieven gevoeld worden als een aanslag op de kwaliteit van de vakuitoefening, de competentie van de ambtenaar. En tot op zekere hoogte is dat ook wel zo: bij veel projecten zijn 'burgerprofessionals' actief die juist vanuit een ander perspectief 'nieuwe' kennis inbrengen en een gelijkwaardige rol opeisen met de ambtelijke diensten. Daar komt bij dat de gangbare managementfilosofie binnen ambtelijke organisaties, 'new public management', het publiek belang invult met doelstellingen die gebaseerd zijn op procesbeheersing, sectorale aanpak en efficiency door middel van marktwerking. Moeilijk meetbaar maatschappelijk rendement dat de sectorale indeling van de ambtelijke organisatie overstijgt, sneuvelt dan snel. Laat staan dat er ruimte is om in het contact met burgers op ambtelijk en politiek niveau verantwoordelijkheid en risico te nemen. Al is er ter verdediging ook het argument dat veel burgerinitiatieven uitsluitend het belang bevorderen van bewoners die goed voor zichzelf kunnen opkomen en dat ambtenaren daartegenover de taak hebben om het publiek belang te vertegenwoordigen. En nog

een kanttekening: veel burgerinitiatieven prijzen juist de individuele ambtenaren die wel zorgen voor een doorbraak.

Het laatste 'tentoonstellingsgesprek' opende met een voorvertoning van een aflevering van de BNNVARA-documentaireserie *Nederland van binnen*, waarin onder andere *Voedselpark Amsterdam* en een aantal Amsterdamse ambtenaren worden gevolgd over werken aan een vitale bodem. Uit de discussie daarna is een beknopte samenvatting te halen: de overheidssystemen werken onvoldoende. Binnen gemeentelijke organisaties is te weinig sprake van integraal denken en handelen. Er is geen opdracht om met andere afdelingen samen te werken, laat staan met partijen daarbuiten zoals bewonerscollectieven. Hierdoor wordt vanuit meerdere beleidsterreinen aan dezelfde plekken in de stad gesleuteld en werkt men elkaar, vaak met een heldere opdracht, tegen. Door de interne organisatiecultuur komen middelen niet bij de mensen die dat doorbreken, integendeel: die worden naar buiten gewerkt.

Dit overkoepelend frame over de (lokale) overheid wordt breed gedeeld, maar past toch niet automatisch op elk project en elk 'tentoonstellingsgesprek'.

De inrichting van de openbare ruimte is bijvoorbeeld per definitie afhankelijk van medewerking van de overheid. Zo vertelt Donica Buisman dat RAUM voor een groot deel wordt gefinancierd door de gemeente. Heldere afspraken en een aparte stichting met de vrijheid om de doelstellingen naar eigen inzicht te realiseren zorgen voor een goede samenwerking. Bij *Singelpark* in Leiden en de *Nieuwe Groenmarkt* in Haarlem zijn het bewoners die het initiatief nemen voor herinrichting van de openbare ruimte. Iets waar de lokale overheid zo haar eigen procedures voor heeft met planontwikkeling, inspraak en beheer. Die reageert dan ook terughoudend in het delen van verantwoordelijkheid met burgers. Maar volhouders binnen de ambtelijke organisaties en de burgerinitiatieven, zoals in deze twee voorbeelden, hebben het toch voor elkaar gekregen dat het vervolg in cocreatie gaat. Dat dit binnen randvoorwaarden van de overheid en met uiteindelijke instemming van de gemeenteraad gebeurt, staat niet ter discussie.

WONEN ALS TESTCASE

Vooral bij de woonprojecten in de tentoonstelling is de verwevenheid van burgers, overheid en markt te zien. In verschillende vormen valt eraan af te lezen dat het veel moeite kost om in te breken bij 'het systeem', waarin marktpartijen de vanzelfsprekende partners zijn voor de overheid en burgers niet als producent maar als consument worden gezien. Prachtige projecten, zoals wooncoöperatie *De Nieuwe Meent* in Amsterdam, waarin de bewoners producent zijn, kunnen maar moeilijk een plek en financiering vinden. *De Boschgaard*, een collectief woonproject in Den Bosch, kan bestaan dankzij een woningcorporatie die het eigendom

overnam zonder de zeggenschap van de bewoners in te perken, waarvoor hulde.

Dit is een uitzondering in Nederland, maar ook in dit geval heeft het de initiatiefnemers vele jaren gekost om tot realisatie te komen en moesten er zeer veel hobbels genomen worden. Veel gemeenten zijn nog niet zover dat ze grond reserveren voor coöperatieve ontwikkeling en Nederlandse banken zijn terughoudend in het verstrekken van financiering die niet past in het gangbare systeem van individuele hypothecaire leningen.

Hoe moeilijk het is om in het woonsysteem openingen te vinden voor andere vormen van zeggenschap en eigenaarschap toont *De Binnenhaven* in Almere, een wooncoöperatie die net als de *Michi-Noeki* in Groningen voortkwam uit de *Who Cares*-prijsvraag van het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs. *De Binnenhaven* biedt ruimte voor honderd woningen met nadruk op sociale duurzaamheid. Architect Peter van Assche, een van de initiatiefnemers, vertelde in een 'tentoonstellingsgesprek' dat hoewel de gemeente zich geïnteresseerd had aan de realisatie van de prijswinnaar, het acht jaar duurde voordat de bureaucratie hobbels waren genomen. De complexiteit van dit proces werd in de tentoonstelling prachtig in beeld gebracht met een labyrintisch processchema van overleggen en tussenrapporten. Een wonder dat een grote groep potentiële bewoners nog steeds enthousiast is over het project.

Kleiklooster ontstond na de renovatie van een van de karakteristieke honingraatflats in Amsterdam-Zuidoost. Een groep mensen wijdt zich aan een spiritueel en gastvrij leven en een oude kloostertraditie, bierbrouwen, om inkomsten te verwerven. Een unieke vorm van samenleven die het financieel redt en die kon ontstaan toen Klusflat Kleiburg in crisistijd voor één euro op de markt kwam, waardoor goedkope woonruimte beschikbaar kwam. Waarschijnlijk een eenmalige kans waarvan nauwelijks valt te verwachten dat dit soort initiatieven in een andere situatie kunnen opboksen tegen de heersende krachten in de woningmarkt.

De Kraaipan Oase is een woonvoorziening in zelfbeheer in Amsterdam-Oost. Vijfendertig mensen met een ernstige psychiatrische aandoening wonen verspreid over de buurt, maar op loopafstand van een gemeenschappelijke ruimte. Het blijft lastig om dit soort concepten, die zeer veelbelovend zijn voor een andere manier van omgaan met zorgbehoevenden, aan te laten sluiten op de wijze waarop financiering in ons nationale en lokale zorgstelsel is georganiseerd.

Het zijn verschillende vormen van wooninitiatieven die voorzichtig omarmd werden door de institutionele wereld, van gemeente en banken tot woningcorporatie, zorginstelling en ontwikkelaar/belegger, maar die tegelijkertijd vaak botsen op regels en gangbare processen van die wereld. Het lukt dus af en toe. Door volharding bij de initiatiefnemers, door een welwillende marktpartij of woningcorporatie, door enkele ambtenaren die een

idee omarmen. Maar te vaak nog onder de noemer 'eenmalig experiment'.

Startblok Elzenhagen is juist een mooi initiatief van een woningcorporatie, dat in samenspraak met de gemeente Amsterdam is ontwikkeld. Een complex tijdelijke woningen voor jonge statushouders en Nederlandse jongeren. Maar dan doemt een ander probleem op. Noch de corporatie, noch een organisatie als Vluchtelingenwerk is in staat om blijvende aandacht te geven aan vluchtelingen met traumatische ervaringen. Succesvolle realisatie stopt niet als een plek wordt opgeleverd. Hier en bij veel andere projecten is blijvende aandacht voor gemeenschapsvorming en beheer net zo bepalend voor succes.

Arie Lengkeek (Conceptontwikkeling ERA Contour en /Commongrounds) betoogt in een 'tentoonstellingsgesprek' dat niet alle bouwers, ontwikkelaars en beleggers alleen op winstmaximalisatie sturen. Kijk naar de bedrijfsstructuur, zegt hij. Die vertelt veel over de daadwerkelijke ruimte voor maatschappelijke doelen. Sommige bedrijven hebben bijvoorbeeld een steward ownership waardoor de aandelen niet verhandelbaar zijn en het bedrijf meer missiegedreven is, sturend op maatschappelijke waarden. Dit soort marktpartijen staat vaak wel open voor mengvormen van eigenaarschap en zeggenschap, waarin bijvoorbeeld het eigendom van het vastgoed bij een marktpartij ligt (zoals ook bij de woningcorporatie die de *Boschgaard* faciliteerde), maar de exploitatie en allerlei vormen van beheer coöperatief worden georganiseerd. Zijn prikkelende stelling is dat waarden als zeggenschap, collectieve kracht, duurzaamheid en betaalbaarheid niet alleen te realiseren zijn binnen de autonomie van een wooncoöperatie, maar ook een vorm van onderhandeling en samenwerking kunnen zijn met marktpartijen en daarmee geïntegreerd kunnen worden in (en gebruik maken van!) het bestaande systeem.

Bijvoorbeeld de gemeente Amsterdam verwerkt deze mengvormen nu ook in sommige tenders voor gebiedsontwikkeling: de ontwikkelkracht van de markt en zeggenschap van bewoners worden uitgedaagd zich met elkaar te verbinden. Zijn pleidooi legt de nadruk op de urgentie van de waarden betaalbaarheid op de lange termijn, zeggenschap en collectieve kracht. Zolang die alleen gezien worden in de niche van de wooncoöperatie, zal de toegang daartoe beperkt zijn voor kleine groepen met veel uithoudingsvermogen. Democratisering, verbreding en de stap van niche naar 'derde bouwstroom' kunnen volgens hem niet zonder goede hybride samenwerkingen, waarbij risico, zeggenschap en opdrachtgeverschap in balans moeten komen.

Zo kunnen bijzondere woonvormen voor een grotere groep toegankelijk worden. Om meters te maken moeten burgercollectieven, overheid én markt samenwerken. Zolang het motto van dit essay ontleend aan Lefebvre en Harvey overeind blijft: in collectiviteit je

eigen leefomgeving veranderen en daardoor jezelf. De derde bouwstroom is een vorm van denken waarin marktpartijen met financiële middelen en ontwikkelkracht nog nauwelijks in beeld zijn bij burgerinitiatieven. Terwijl die samenwerkingen in de landen waar wooncoöperaties vanzelfsprekend aanwezig zijn, juist wel sterk ontwikkeld zijn. Dat biedt openingen.

SAMENWERKING

In de rechtvaardige stad is burgerinitiatief een gelijkwaardige partner van overheid en markt. Vaak wordt dat voorgesteld als een driehoek met op elke hoek een van de drie partijen en een uitwisseling tussen hen langs de zijden van de driehoek. Dat doet geen recht aan de werkelijkheid. Het gaat om het 'veld' binnen de driehoek, daar waar ook gemeenschappen worden gevormd met een grote verscheidenheid aan posities en samenwerkingen; dynamisch, niet statisch. Van overheden op verschillende schaalniveaus, van maatschappelijke organisaties als uitvoerders van zelfstandig beleid en overheidsbeleid, van marktpartijen met eigen agenda's én dus van burgers, van protest en articulatie tot initiatief en als uitdagers van overheden of markt.

Hoewel hierboven geschetst is hoezeer technocratie en bureaucratie werkwijzen kunnen beperken, bleek bij de openbare en besloten 'tentoonstellingsgesprekken' en bij individuele bezoekers, hoezeer ook in ambtelijke kring en bij marktpartijen de noodzaak wordt gezien om anders te denken en anders te werken; om nieuwe vormen van organisatie en financiering te ontdekken.

CONCLUSIE VOOR DE RECHTVAARDIGE STAD

Hoe creëren betrokkenen uit alle drie de domeinen - burgercollectieven, overheid en marktpartijen - vrije ruimte, waarin complexe vraagstukken gezamenlijk en integraal aangepakt kunnen worden? Een belangrijke rol is er voor tussenpersonen, bewegend tussen burgerinitiatief, markt en overheid. Dat zijn uiteraard professionals bij overheden, maatschappelijke organisaties en marktpartijen. Veel burgerinitiatieven hebben geen echte professionals in dienst, maar wel kennis en ervaring in huis. Karin Christof muntte in haar dissertatie het begrip 'burgerprofessional'.⁶ Vrijwilligers die goed geschoold of met praktijkervaring en een uitgebreid netwerk en lobby-ervaring projecten van de grond kunnen trekken.

Maar projecten die in een subsidierelatie staan of een opdracht van de overheid uitvoeren kunnen niet zonder professionele krachten, zo betoogde Donica Buisman van RAUM in Utrecht. Dat geeft een extra verantwoordelijkheid om de rol en zeggenschap van bewoners gelijkwaardig te maken aan die van de beroepskrachten en hun opdrachtgevers. Zeggenschap van burgers bij de uitvoering van overheidsbeleid moet daarom een veel prominenter en goed omschreven plek krijgen. Helder

omschreven rollen zijn nodig om schijnparticipatie tegen te gaan.

Om de rechtvaardige stad in praktijk te brengen zijn tussenpersonen met tussenruimte cruciaal. Die zijn overal te vinden, bij overheden, marktpartijen en bij burgers. Geef hun vertrouwen, positie en een helder mandaat, zodat zij allianties kunnen vormen die formeel worden bevestigd.

GEMEENSCHAPSVORMING

De sleutel bij veel van de projecten in de tentoonstelling is gemeenschapsvorming. Dat is de vertaling van de notie dat het recht op de stad niet individueel maar collectief wordt uitgeoefend. Collectieve kracht is nu eenmaal een belangrijk breekijzer om bijvoorbeeld de vastzittende patronen in de volkshuisvesting open te breken. Burgerinitiatief en gemeenschapsvorming kunnen niet zonder elkaar en versterken elkaar. Gemeenschappen van burgers zijn in staat om ruimtelijke ontwikkeling en sociale en economische vraagstukken vanzelfsprekend te verenigen. Iets wat voor overheden en marktpartijen telkens een worsteling blijkt te zijn.

Gemeenschapsvorming als leidend beginsel bij burgerinitiatief, kent mitsen en maren. Joke van de Zwaard van de *Leeszaal Rotterdam-West* vermijdt het woord gemeenschap en spreekt liever over collectieve zelfredzaamheid. Ze is bang voor klikvorming binnen de *Leeszaal* waardoor nieuwe bezoekers kunnen worden afgeschrikt. Opmerkingen die ook te horen zijn over andere projecten in de tentoonstelling, zoals *Michi-Noeki* in Groningen. Insluiten, hoe mooi ook, leidt ook tot uitsluiten. Publieke ruimten moeten geen clubhuizen worden van een bepaalde groep. Ook voor KAW Architecten en Adviseurs die onder andere werkzaam zijn in de Groningse wijk Selwerd zijn 'zelfredzame gemeenschappen' een voorwaarde voor een rechtvaardige wijkontwikkeling.⁷ Menno Hurenkamp en Jan Willem Duyvendak maken onderscheid tussen lichte en zware gemeenschappen.⁸ Onderdeel zijn van een lichte gemeenschap is niet al te verplichtend; je kunt instappen en ook vrij gemakkelijk weer uitstappen. Bij een zware gemeenschap ligt dat anders; je bent niet zomaar lid en eruit stappen kan verregaande gevolgen hebben voor met name je sociale leven. Zo bezien is een *Leeszaal* een lichte gemeenschap, maar wooncoöperaties zijn eerder zware gemeenschappen, al is het maar omdat de toegang tot de Nederlandse woningmarkt voor coöperaties zoveel uithoudingsvermogen en hechte samenwerking vraagt van de initiatiefnemers. En als je er dan eenmaal woont, ga je niet snel meer weg.

Nu zijn veel van de gemeenschappen die in de tentoonstelling zijn samengebracht gericht op ontwikkelingen in de publieke ruimte, lichte gemeenschappen dus. Waardoor uitwisseling met andere gemeenschappen

en andere belangen nog steeds een plek krijgt en waar juist ruimte ontstaat voor vertrouwen en wederkerigheid. Maar waakzaamheid is geboden om te voorkomen dat de fysieke ruimte niet wordt besmet door dezelfde vergaande polarisatie als op sociale media.

Gemeenschapsvorming is meer middel dan doel.

Misschien is dat wel hetzelfde bij het begrip ontmoeten, dat in zoveel beleidstukken tevoorschijn komt als het om de publieke ruimte gaat en dus ook om de projecten in de tentoonstelling. Joke van der Zwaard is heel duidelijk. Mensen komen naar de *Leeszaal* om iets te doen: een boek ruilen, een programma bezoeken, een computer gebruiken. Ontmoeten volgt daar wellicht op, maar is nooit het doel. Dat hoort bij zwaardere gesloten gemeenschappen, iets samen doen bij open lichte gemeenschappen. En daarbij spreekt Joke van der Zwaard liever over uitwisseling dan over ontmoeten. Uitwisseling heeft voor haar meer maatschappelijke betekenis.

Het heeft ook wel iets met schaal van de ruimte of de plek te maken. Een kleine ruimte met een enkele voorziening leidt eerder tot een gesloten gemeenschap dan een grote met meerdere functies die tegelijkertijd door verschillende groepen gebruikt kunnen worden. En dan vormen veel mensen wellicht eerder een binding met de plek, dan met de gemeenschap.

EEN STEDEBOUW VAN NABIJHEID

Decennialang zijn onze steden en dorpen demografisch verdund en afstanden vergroot, waardoor op veel plaatsen nauwelijks nog scholen, huisartsen, bibliotheken en buurtwinkels op loopafstand zijn. Maar nabijheid is niet alleen een rechtvaardig ruimtelijk principe, het is ook een sociale opgave. Daarom zijn er publieke ruimten nodig die mensen dichterbij elkaar brengen en die gemeenschappen faciliteren. Waar bezoekers leren wat burgerschap betekent, hoe zich te verhouden tot andersdenkenden en dat samenleven tijd en aandacht vraagt.

Nabijheid is daarnaast een politiek thema. In de technocratische samenleving is de afstand tussen burger en overheid groter dan ooit. En daarmee wordt de intrinsieke behoefte van burgers om gezamenlijk vorm te geven aan hun leefomgeving onderdrukt. Tegen die verdrukking in creëerden burgerbewegingen op een bewonderenswaardige manier fysieke, sociale en politieke nabijheid. In de tentoonstelling is te herkennen dat in veel van de projecten alle drie de vormen van nabijheid te vinden zijn in de schaal van de buurt. Veel van de projecten die plekken of gebouwen creëren zullen zich het beste 'thuisvoelen' in de buurt. Het moet een voor burgers beheersbare schaal hebben. Nabijheid is dus een voorwaarde voor een goed functionerende gemeenschap. En het zijn vaak de al bestaande buurt- en wijkorganisaties die het initiatief nemen voor een nieuwe voorziening.

Kunstenaars en ontwerperscollectief *Cascoland* in Amsterdam-West, *Groenten zonder grenzen* in

Rotterdam en de *Wagenspeelplaats* in Amersfoort zijn ondenkbaar zonder de directe link met plein, buurt of wijk.

Op hogere schaalniveaus zien we ruimtelijke en sociale nabijheid minder terug en juist meer de politieke betekenis; daar wordt misschien een minder hechte gemeenschap gevormd, maar wel een brug geslagen tussen burger en overheid. *Selwerd* in Groningen, *Malburgen* in Arnhem en *Verbindend voorbij grenzen* aan de Overijsselse Vecht laten zien dat ook gebiedsontwikkeling aanleiding kan zijn om op een andere manier de rol van burgers te waarderen. In de 'tentoonstellingsgesprekken' komt naar voren dat een duurzame leefomgeving niet ophoudt bij de enkele gebouwen, een specifieke voorziening of de buurt. Het gaat ook over nabijheid van werk en het terugdringen van woon-werkverkeer.

Een hedendaags stedenbouwkundig plan moet daarom tegelijk een organisatieplan zijn van functies voor het sociaal weefsel en hoe die met burgercollectieven georganiseerd kunnen worden, van VVE's, coöperaties, verenigingen en stichtingen.

CONCLUSIE VOOR DE RECHTVAARDIGE STAD

De geschiedenis van de verzuilde samenleving tot in de jaren zestig van de vorige eeuw laat zien dat binnen elke zuil heel veel zaken van publiek belang werden georganiseerd door vrijwilligers in verenigingen en stichtingen. Van sport tot volkstuintjes. De zuil zorgde voor een vanzelfsprekende gemeenschap én voor continuïteit. Na de erosie van de zuilen leken publieke voorzieningen vanuit burgers op te lossen in de opbouw van de verzorgingsstaat en later de privatisering daarvan. Dat gold met name voor het welzijnswerk, maar in de schaduw daarvan gingen heel veel burgerinitiatieven gewoon door. Het laat zien dat vrijwilligerswerk en burgerinitiatieven een lang bestaan hebben en minder kwetsbaar zijn dan weleens wordt gedacht als ze geen professionals in dienst hebben. In ieder geval zijn ze niet automatisch kwetsbaarder dan professioneel welzijnswerk dat opereert binnen een marktgerichte aanbestedingscultuur met steeds wijzigende beleidsprioriteiten.

Zware gemeenschappen binnen de zuilen zijn geworden tot lichte gemeenschappen waarvan leden wisselend en tijdelijk deel uitmaken. Onveranderd is dat de samenleving vastloopt als het niet bestond. Gemeenschapsvorming is zoals eerder opgemerkt geen doel maar een middel om toegankelijke plekken met meerdere functies en een stedenbouw van nabijheid te realiseren. Burgerinitiatieven krijgen daarvoor breed waardering. Maar, waardering alleen is niet genoeg, erkenning van hun rol met bijbehorende collectieve zeggenschap is als volgende stap noodzakelijk.

TOT SLOT

De tentoonstelling, de bijbehorende gesprekken en ontmoetingen in het Van Eesterenmuseum toonden aan dat het kan, dat bewoners gezamenlijk de stad naar hun hand kunnen zetten. In de rechtvaardige stad zijn burgerinitiatieven lichte gemeenschappen die met een gezamenlijk doel en collectieve kracht het recht op de stad uitoefenen. Zij bedrijven politiek en versterken de democratische samenleving. En heel belangrijk: zij zorgen voor maatschappelijke voorzieningen, 'publieke dingen'. Burgercollectieven zijn in een rechtvaardige stad een logische en gelijkwaardige partner van overheid en markt die een stevige plek moeten krijgen in plannen en processen voor veelbetekenende plekken waar mensen een betekenisvol leven kunnen leiden.

NOTEN

- 1 Zie: Johny Lenaerts, *Henri Lefebvre en het recht op de stad*, 2015, <https://www.globalinfo.nl/achtergrond/henri-lefebvre-en-het-recht-op-de-stad/>
- 2 David Harvey, 'The Right to the City', *New Left Review* 53, 2008, <https://newleftreview.org/issues/ii53/articles/david-harvey-the-right-to-the-city>
- 3 Bonnie Honig, *Publieke dingen. Democratie ontregeld*, Amsterdam 2025
- 4 Catherine Koekoek, *Towards an Architecture of Democratic Infrastructures*, Erasmus University Rotterdam, 2025, <https://pure.eur.nl/en/publications/towards-an-architecture-of-democratic-infrastructures/>
- 5 Hans Boutellier, *De neo-tribale revolte. Over vijandschap en solidariteit in een nieuw tijdperk*, Amsterdam 2025
- 6 Karin Cristof, *Citizen Professionals. Reclaiming Collective Spaces*, SetMargins, Eindhoven 2025
- 7 KAW, 'Gelijke grond: samenwerken aan een rechtvaardige wijkaanpak', 2025 <https://www.kaw.nl/projecten/gelijke-grond/>
- 8 Bijvoorbeeld: Menno Hurenkamp en Jan Willem Duyvendak, 'De zware plicht van de lichte gemeenschap', *Krisis* 2008/1, <https://krisis.eu/article/view/39185>



DE RECHT-
WAAR-
DIGE STAD

GROND-
STOP-
STATION

DE GEL-
PARK
AMSTER-
DAM

HOL-
LANDSE
LUCHTEN

CASCO-
LAND

KRAAI-
PAN
OASE

NIET-REUSELLE
KUNSTENBARS
WTA-NEVER
MAAKT
PERMANENT



INFORMATIVE
CARD

SUNNY SELWERD

Selwerd is een woonwijk in Groningen waar sinds 2014 een 2000 woningeenheid project is aan de gang. Het is een gebied waar de bewoners zelf de invulling geven aan de woonomgeving. Dit wordt mogelijk gemaakt door de gemeente die een aantal belangrijke beslissingen heeft genomen om de bewoners te ondersteunen in hun woonwensen. Dit wordt mogelijk gemaakt door de gemeente die een aantal belangrijke beslissingen heeft genomen om de bewoners te ondersteunen in hun woonwensen.

Dit is een voorbeeld van de ontwikkeling van een woon- en leefomgeving voor de wijk. Een groot aantal bewoners heeft hun eigen woonwensen uitgedrukt. Dit is mogelijk gemaakt door de gemeente die een aantal belangrijke beslissingen heeft genomen om de bewoners te ondersteunen in hun woonwensen.

SAMEN STAD MAKEN

HUIZEN OM TE WONEN OF VOOR DE WINST?

NIEUWE MEENT

De Meent is een nieuw woon- en leefomgeving in Groningen. Het is een gebied waar de bewoners zelf de invulling geven aan de woonomgeving. Dit wordt mogelijk gemaakt door de gemeente die een aantal belangrijke beslissingen heeft genomen om de bewoners te ondersteunen in hun woonwensen.

VOOR EN WORD PLEIN?

RECHT OP DE STAD

RECHT OP DE STAD

RECHT OP DE STAD

WIJENEN IS RIJK EN GROND RECHT

NIEUWS TIJDELIJKE KUNSTENAARS-INITIATIEVEN, MAAR PERMANENT!



DE RECHTVAARDIGE STAD IN HET VAN EESTEREN MUSEUM

Curatoren: Simon Franke, Jorn Konijn,
Saskia Naafs en Wouter Veldhuis

Vijfentwintig
burgerinitiatieven

RECHT OP DE STAD

Waarom sociale huurwoningen slopen als er zo'n grote vraag naar is? Rotterdam kwam veelvuldig in het nieuws wegens de gretig gehanteerde sloopkogel. Zo ging de Tweebosbuurt grotendeels tegen de vlakke, net als de wijk de Wielewaal, en

staat de Pompenburgflat aan het Hofplein nog op de rol. Er komen natuurlijk ook woningen voor terug maar vaak met minder sociale huur en in een hogere prijsklasse. Sociale structuren en het karakter van de wijk verdwijnen doordat bewoners vertrekken. Een aantal van hen kwam in 2021 in verzet, en kreeg bijval van bewonerscommissies, ontwerpers, kunstenaars en wetenschappers. RECHT OP DE STAD besloot zelf een alternatieve woonvisie te maken. Behoud de sociale woningvoorraad, voor mensen van alle achtergronden. Stop het winstbejag van de woningmarkt. En sloop alleen als het echt nodig is en altijd in samenspraak met bewoners. Het woonbeleid van de gemeente is echter ongewijzigd, wel vinden de standpunten van RECHT OP DE STAD bij enkele politieke partijen gehoor.

NIEUWE GROEN- MARKT

De NIEUWE GROENMARKT is een rustig plein in Haarlem dat opnieuw moet worden ingericht. Dit wordt gedaan in co-creatie tussen bewoners, ondernemers, maatschappelijke instellingen en de gemeente. Het is een bijzondere plek met veel publieke functies. Zo is aan de NIEUWE GROENMARKT *Stem in de Stad* gevestigd, een ondersteuning van dak- en thuislozen, verslaafden en ongedocumenteerden. Maar hoe richt je een binnenstadsplein in, waar je geconfronteerd wordt met grote-stadsproblemen zoals overlast van verslaafde daklozen of dronken uitgaanspubliek? Hoe verenig je hun belangen met die van bewoners en ondernemers?

In verschillende werkateliers komen de belangen op tafel, wordt gezocht naar compromissen en naar oplossingen gericht op beheer na de herinrichting. Komen er bankjes? Sommige bewoners zijn voor, anderen tegen, bang dat die het bezit worden van verslaafden. In de 'bankjes-discussie' komt alles samen: voor wie en van wie is straks het plein? Kunnen verschillende groepen zich er vertrouwd voelen? Misschien niet allemaal tegelijk, maar dan toch bij toerbeurt. Uitkomst: nog onbeslist.

NIEUWE MEENT

De NIEUWE MEENT is de tweede recent gerealiseerde wooncoöperatie in Amsterdam. Het is een wooncomplex met vijftien sociale huurwoningen, vijf woongroepen, bedrijfsruimte en collectieve buitenruimte, gebaseerd op de principes van *commoning*. De woningen zijn blijvend betaalbaar en het complex wordt gedeeld gebruikt en beheerd. De Nieuwe Meent streeft naar een gemeenschap die bijdraagt aan een duurzame, inclusieve en eerlijke samenleving.

Het kostte behoorlijk wat moeite om dit gerealiseerd te krijgen, omdat een bouwproject dat niet gedreven wordt door private winst en ook niet gebouwd wordt door een woningcorporatie, buiten de gangbare financiële systematiek valt. Het planproces duurde daardoor aanzienlijk langer, waardoor enkele initiatiefnemers van het eerste uur afhaakten. Wie vol wist te houden en geen haast had, heeft nu een betaalbare woonruimte en maakt deel uit van een hechte gemeenschap. Maar hoe eerlijk is het dat dit alleen is voorbehouden aan de meest fanatieke doorzetters? Kunnen gemeenten en banken er niet voor zorgen dat het realiseren van dit soort projecten veel laagdrempeliger wordt?

SUNNY SELWERD

Selwerd is een woonwijk in Groningen waar sinds 2018 een grote vernieuwingsslag plaatsvindt onder de titel SUNNY SELWERD. Deze wijkvernieuwing gebeurt niet alleen top-down maar in een samenwerking tussen actieve bewoners, professionals en de gemeente. Het gaat daarbij niet alleen over sloop, nieuwbouw of herinrichting van de wijk maar ook over werk en inkomen, leefbaarheid, veiligheid, sociale contacten, meedoen en erbij horen in de samenleving.

Goed voorbeeld is de ontwikkeling van een speel- en chillplekkenplan voor de wijk. Een groep actieve bewoners zocht naar geschikte locaties, stemde af met deskundigen, probeerde minder actieve bewoners bij het plan te betrekken en werkte mee aan een plan dat uiteindelijk werd goedgekeurd voor uitvoering. Maar ook hier valt of staat het succes van het project weer met de energie en lange adem van de bewoners en de bereidwilligheid van de gemeente.

CASCO- LAND

De Van Deysselbuurt is een typische wederopbouwwijk in Amsterdam Nieuw-West. De kwaliteit van veel woningen is onvoldoende en ook de openbare ruimte is verwaarloosd. Het kunstenaars- en ontwerperscollectief CASCOLAND trok in 2018 naar de buurt om er voor langere tijd blijvend actief te worden met projecten, workshops en bijeenkomsten

waarbij het versterken van gemeenschappen, sociale cohesie, artistiek experiment en duurzaamheid centraal staan. Eén van hun projecten is de herinrichting van 2,4 hectare openbaar groen als eetbaar speellandschap, Nieuw-Westland genaamd, met een fruitpluktuin, een pruimenboomgaard, verschillende buurtmoestuinen en twee avontuurlijke natuurspeeltuinen. In samenwerking tussen de groendiensten van de gemeente, CASCOLAND en buurtbewoners wordt dit eetbaar speellandschap op 'hybride wijze' beheerd.

In de glazen kassen van Nieuw-Westland verwerken buurtbewoners de oogsten en wordt de zeer diverse culinaire kennis van de buurt proefbaar. Het eetbaar landschap van Nieuw-Westland is het eerste stuk openbaar groen dat vanuit de wijk is ingericht en kan een blauwdruk zijn voor het toekomstig groen in de buurt. Binnen Nieuw-Westland krijgt de 'kennis die mensen in handen hebben', de boerenkennis over voedsel verbouwen en de rijkdom aan eetculturen, de ruimte.

KRAAI- PAN OASE

De KRAAIPAN OASE is een woonvoorziening in zelfbeheer in de Transvaalbuurt in Amsterdam-Oost. Hier wonen 35 mensen met een Ernstige Psychiatrische Aandoening (EPA). De bewoners wonen zelfstandig in huizen verspreid over de buurt, maar allemaal op loopafstand van de gemeenschappelijke ruimte en vormen zo een gemeenschap. Hier is voor de

bewoners ruimte voor herstel, ontmoeting en deelname aan het dagelijks leven. Buurtbewoners die tot dezelfde doelgroep behoren zijn hier ook welkom. Een belangrijke rol spelen het begeleidingsteam dat zes dagen per week aanwezig is en de communitycoördinator; een betaalde functie die door één van de bewoners wordt uitgeoefend. De woonvoorziening is ontwikkeld door familieleden die de KRAAIPAN ook besturen en draaiende houden.

Daar zit ook meteen de kwetsbaarheid. Een dergelijke plek vereist veel doorzettingsvermogen en een hoge mate van betrokkenheid en inzet. Het is lastig om bij dit soort initiatieven die afwijken van de reguliere zorg volledige financiering te realiseren. In Amsterdam-West bevindt zich een vergelijkbare woonvoorziening: de Staalman Oase. En in Amsterdam-Noord wordt nu de Waterland Oase ontwikkeld. Blijft het hierbij of kunnen er meer van dit soort initiatieven worden gestart?

HOL- LANDSE LUCHTEN

Met en is weten, wil het gezegde. En wie kennis bezit, heeft macht. HOLLANDSE LUCHTEN stelt burgers in staat om zelf de luchtkwaliteit te meten en te analyseren. Zodat ze bijvoorbeeld goed voorbereid het gesprek hierover met de overheid of bedrijven kunnen aangaan.

Het is niet alleen een vorm van burgerwetenschap, maar ook van burgeremancipatie.

Het project van onder meer Waag Futurelab draait om het idee van open data: de HOLLANDSE LUCHTEN-kaart met meetinformatie is voor iedereen toegankelijk om te downloaden, zelf Data-analyses op toe te passen of te visualiseren. Waag ontwierp sensorkits die gebruiksvriendelijk zijn en zelf te installeren. En organiseert ook data-analysebijeenkomsten voor burgers, met data-analisten, gezondheidsexperts en gemeenteambtenaren. Met steun van de provincie Noord-Holland zijn er sinds de eerste meetpunten in IJmuiden en Zaanstad in 2018, al veel meetpunten in Noord-Holland bijgekomen.

VOEDSEL PARK AMSTER- DAM

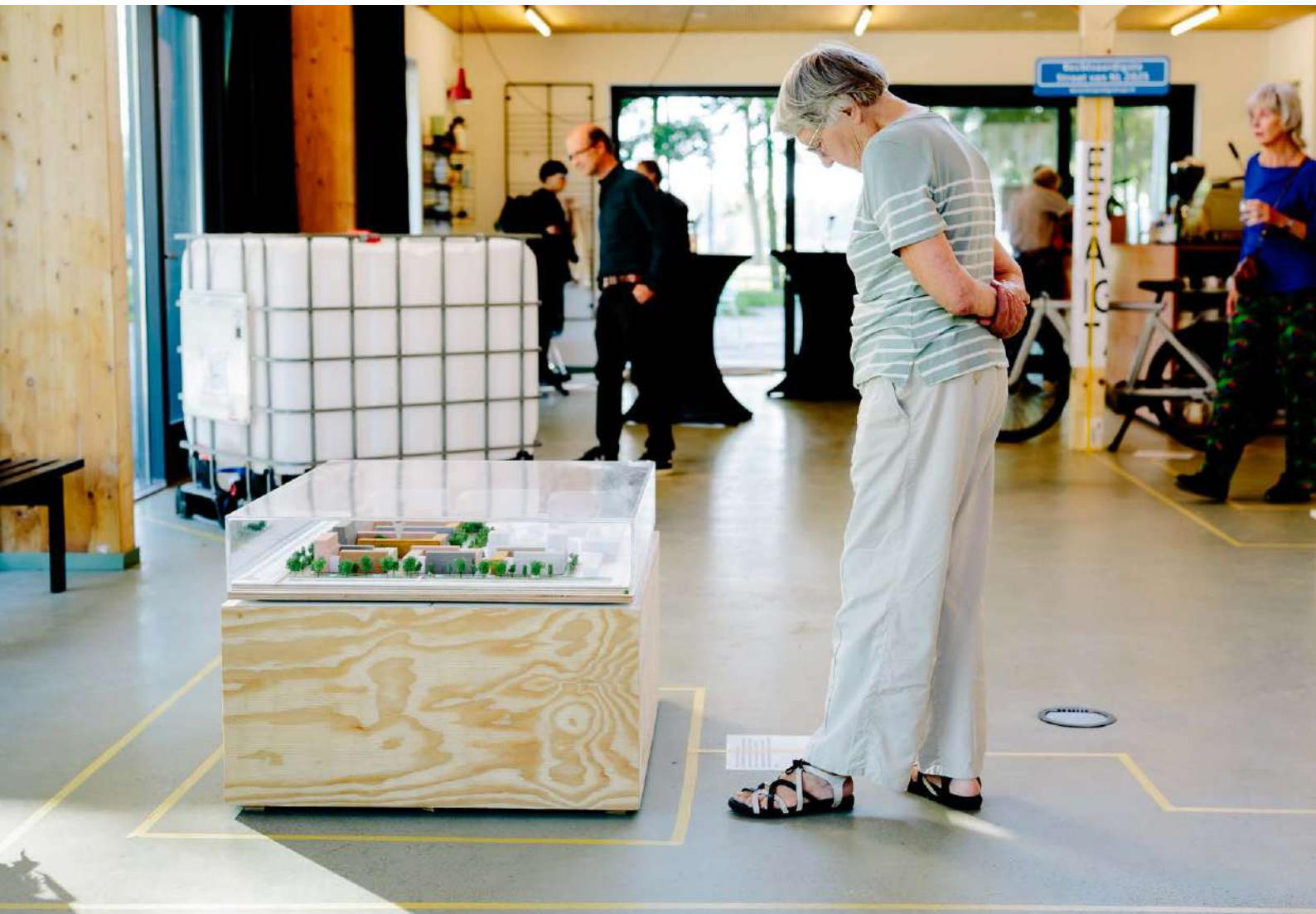
Het bedrijventerrein in de Lutkemeerpolder, aan de rand van Amsterdam Nieuw-West, groeit gestaag, ten koste van prachtige schone kleigrond, bijzonder geschikt voor landbouw. Sinds 2022 strijdt het burgerinitiatief VOEDSELPARK AMSTERDAM voor de ontwikkeling van een agro-ecologisch landschapspark, in de

hoop dat zo de ontwikkeling van het bedrijventerrein een halt toegeroepen kan worden. Via een breed netwerk van betrokken Amsterdammers en met toonaangevende specialisten ontwikkelen ze onophoudelijk creatieve campagnes die veel politieke aandacht krijgen.

Tot dusver is de bouw van bedrijfshallen nog niet gestopt, maar het is inmiddels wel gelukt om een tender te winnen voor een voedselpark op een deel van de Lutkemeerpolder dat niet bebouwd zal worden en wat ook voorziet in het creëren van banen voor lokale bewoners en samenwerkingen met verschillende lokale maatschappelijke organisaties. Saillant detail is dat de ontwikkelaar van het bedrijventerrein door de grote maatschappelijke druk zijn uiterste best doet om het bedrijventerrein zo duurzaam en natuurinclusief mogelijk te maken. Maar of dat nu het beoogde doel van het burgerinitiatief was...?

MICHI- NOEKI

Geïnspireerd door Japan en uitgevoerd in Groningen. MICHI-NOEKI won in 2017 de prijsvraag Who Cares van het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs. Zes jaar later werd het ontwerp werkelijkheid in de Groningse Oosterparkwijk. Het idee? Heel simpel eigenlijk: toegankelijke routen en een halteplaats in de wijk waar je even tot rust kunt komen, een praatje kunt maken en naar de wc kunt gaan. Zonder commercieel belang. Daar is namelijk groot gebrek aan in veel wijken. MICHI-NOEKI is gebaseerd op Japanse halteplaatsen (michi no eki) en kan vertaald worden als wegstation of rustplaats langs de weg. Idealiter is een MICHI-NOEKI op 'rollatorafstand' te vinden. Dat willen zeggen, niet verder dan vierhonderd meter van je huis, zodat ook bewoners die slecht ter been zijn er hun burens kunnen ontmoeten. Een belangrijke voorwaarde van de MICHI-NOEKI is dat er altijd iemand aanwezig is.



...de grootschalige sloop en renovatie van de
...nmer in Amsterdam Zuidoost kregen enkele
...keristische honingraafzats een tweede leven. In
...van de za flats is het KLEIKLOOSTER gevestigd
...in een groep mensen zich toegrijt aan een
...ritueel en gastvrij leven. De bewoners laten zich
...pireren door beuoude kloostertradities, die ze
...en eigentijdse manier voortzetten. Een daarvan is
...t brouwen van bier, net zoals monniken dat vroeger
...den. De opbrengst van de brouwerij gaat naar het
...oster zelf en naar maatschappelijke initiatieven in
...wijk. Zo vloeien traditie en modern leven samen
...in een gemeenschap die midden in de stad nieuwe
...etekenis geeft aan het kloosterleven.

Maar financieel blijft het een morsteling om het hoofd
...boven water te houden en de druk op de woningmarkt
...maakt het openhouden van een dergelijk initiatief geen
...sinecure.



TEGEN
VOEDSEL
VERSPIL-
LING

DE STRAAT
IS VOOR
IEDEREEN

DE RECHT-
VAAR-
DIGE
STRAAT

In de straat nog altijd een plek om elkaar te ontmoeten
te weten al buiten te spelen? Sinds de komst van
de auto's heb alstublieft de straat er alleen nog maar is
voor verhuigen, verkoopadressen en maximale
efficiëntie. Dit is onrechtvaardig, de straat is voor
iedereen. Daarom starten DE RECHTVAARDIG-
STRAAT (een organisatie) met plannen om straten veiliger
te maken en het lag te brengen naar hun functie
als basis voor sociale structuren. De organisatie
organiseert jaarlijks de Week van de Rechtvaardige
Straat die bestaat uit allerlei acties om de straat
rechtvaardiger te maken. Ook wordt jaarlijks de meest
rechtvaardige straat van Nederland geselecteerd.

GROENE
ROUTE
MAL-
BURGEN

Hoe verplaatsen bijen en vogels zich door de stad?
De kunst van het vliegen van de groene
route. Op initiatief van bewoners is er nu een
doorgang route van de Kijk in de Kuip naar de wijk
Malburgen in Amsterdam Zuid. Samen met de planten
en bomen aan de Kijk in de Kuip zijn er nu ook
speeltoestellen. Zo wordt de route niet alleen bij
bezoekers en bewoners, maar ook op warme dagen
aan de regenscherming, maar ook aan beweging
Malburgen nog wel belangrijk in de groene route
moet zijn om te navigeren door de buurt, even pas
te nemen. In optima forma is het goede te weten,
of een groene route, met planten en bomen
actieve bewoners en ondernemers in staat komen
met de natuur van gemeenten, verenigingen en
andere lokale organisaties.



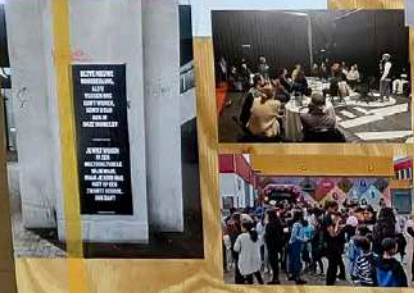
VER-
DEDIG
NOORD

VERDEDIG NOORD is een van de bewegingen uit
Amsterdam Noord, die erin voor een veilige stad.
25 jaar na de sloop van de Kijk in de Kuip en
de bouw van de woonwijken van Noord. Tegen
Realisatie is een beweging die erin voor een veilige
de omgeving opent zich voor Noord, maar door
bestaande beperkingen op te lossen in de verduiking
vallen. Daarom is de VERDEDIG NOORD nu een
en eigenaarschap terug, vooral door publiek te
zitten met lokale, lokale, lokale, lokale partijen
samen en eigenaarschap. Door de gemeentelijke
aanpak van de gemeente Noord de gemeentelijke
opgaven vaak op een andere manier, maar soms
de voor de hand liggende. De beweging heeft
samen met lokale, lokale, lokale, lokale partijen
de wijk. En het is een beweging die erin voor
het lokale gemeentelijk bestaand, zijden
en lokale bewoners. Het is een beweging
Nieuwdelegatie, verenigt in Categorie 311, het
opkomen van het lokale gemeentelijk van de
gemeente.



STRIJDERS
UIT
AMSTERDAM
NOORD

VOOR BLIJE
BIJEN EN
MENSEN



GRONDSTOFFENSTATION

Het GRONDSTOFFENSTATION op het Afrikaanderplein in Rotterdam laat zien wat circulaire economie is. Een paviljoen van gestapelde watercontainers (IBC-tanks) waar leden van de Afrikaanderwijk Coöperatie het afval van de markt verzamelen, scheiden en recyclen. Eten dat nog goed is, wordt apart gehouden om een gratis maaltijd van te maken.

De containers vangen regenwater op dat weer voor de tuinen op het dak en de nabijgelegen Tuin van de Wijk gebruikt wordt. Er is een uitkijkpunt over de markt en een tribune met zicht op de voetbalkooien. Het GRONDSTOFFENSTATION is van volledig herbruikbare materialen gemaakt. Vorig jaar sleepte het project de Rotterdamse Architectuurprijs in de wacht. Het GRONDSTOFFENSTATION wordt beheerd door de Afrikaanderwijk Coöperatie. De leden van de coöperatie zijn wijkbewoners die met dit werk een volwaardig betaalde baan in de circulaire economie hebben.

SINGEL-PARK

Het SINGELPARK in Leiden is het 'mooiste, spannendste en langste stadspark van Nederland'. Ontstaan uit een initiatief van inwoners die het park samen met de gemeente hebben ontwikkeld. Die samenwerking ging aanvankelijk niet vanzelf en er was veel tijd nodig om vertrouwen op te bouwen. Er was huiver bij de gemeente om 'professionele burgers' (mede)zeggenschap te geven over een ruimtelijke ontwikkeling.

Wat opvalt is dat het project bijna dertien jaar na de start niet is gestopt, toen de inrichting grotendeels voltooid was. De bewoners zijn beheerders en programmeurs geworden van de plek waar gezondheid, gezamenlijkheid en gastheerschap samenkomen. Het is een plek waar mensen in beweging komen, wat vrijwilligerswerk toegankelijk maakt voor iedereen en die een ontmoetingsplek is voor alle Leidenaren.

Het *right to challenge* principe wordt vaak genoemd als een vorm waarin de overheid taken overdraagt aan bewoners. Misschien is de kracht van het Singelpark wel dat een burgerinitiatief daarbij het gebruik van de publieke ruimte heeft verrijkt tot een niveau dat 'beheer' ver overstijgt.

WILDE-MAN-BUURT

Het gevoel niet gezien te worden. Dat bracht een aantal moeders in de Amsterdamse WILDEMANBUURT in beweging. Terwijl de vernieuwing van vergelijkbare buurten in Osdorp wel werd opgepakt, bleef het in de Wildemanbuurt oorverdovend stil. In het voorjaar van 2021 richtten zij de actiegroep *Wildeman* op, die zo veel mogelijk publiciteit zoekt.

Ze hebben maar één wens: een fijnere buurt en betere woningen. Uiteindelijk lukt het de groep de gemeente en de woningcorporatie aan boord te krijgen om gezamenlijk een plan te maken. Het plan gaat uit van de sloop van alle 656 woningen en bouw van twee keer zoveel nieuwe woningen en een forse verbetering van de collectieve tuinen, straten

STAD IN DE MAAK

We kennen de protestposter, het manifest, de demonstratie, de inspraakavond. Maar soms is een grootser gebaar nodig. Oude en tijdelijke bewoners van de nu gesloopte huizen aan de Almondestraat in Rotterdam-Noord maakten eind 2020 met professionele performers een sloop-opera, de 'Slopera, tragiek van een sloopstraat'. Een theateraal afscheidsmoment tussen twee lockdowns in, een ode aan hun straat en het leven dat ze daar leidden. Het was een initiatief van STAD IN DE MAAK, dat leegstaande panden nieuwe invulling geeft. En, naar eigen zeggen, nieuwe vormen van wonen, werken en samenkomen uitprobeert. Gebaseerd op het oude idee van meenten, publieke voorzieningen, door en voor bewoners. Het oudste nog lopende initiatief gaat terug tot 2013. De Banierstraat, ook in Rotterdam-Noord, heeft onder andere een moestuin, een fietswerkplaats en gedeelde ruimte die wordt gebruikt als leslokaal, maar ook om samen te koken.

DE BINNENHAVEN in Almere is een wooncoöperatie die binnenkort start met de bouw van honderd zelfstandige woningen in een eigentijdse vertaling van het historische hofje. Duurzaam bouwen is vanzelfsprekend, maar extra nadruk is er voor sociale duurzaamheid. Het ontwerp voorziet in veel gemeenschappelijke voorzieningen, zoals een buurthuis, klusschuur, hobbyruimte, wasserette en een logeerhuis voor mantelzorgers of tijdelijke logés. Door collectieve buitenruimten en gedeelde functies te combineren, is er zorg voor elkaar, wordt ontmoeting gestimuleerd en een hechte gemeenschap gevormd.

Het project is voortgekomen uit de prijsvraag *Who Cares* van het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs, maar vanwege het unieke karakter past het lastig in de standaard ambtelijke formats. De groep van toekomstige bewoners wordt steeds groter en dus ook hun invloed. Misschien is DE BINNENHAVEN een voorloper in de samenwerking van professionele partijen en bewoners voor nieuwe woonconcepten, hoewel er dan een nieuw proces moet komen met minder tijdrovende vergaderingen en oneindige vraag naar aanvullende onderzoeksrapporten.

GROENE ROUTE MALBURGEN

Hoe verplaatsen bijen en egels zich door de stad? En kunnen mensen ook iets hebben aan die groene routen? Op initiatief van bewoners ontstond een doorgaande route van drie kilometer door de wijk Malburgen in Arnhem-Zuid. Stenen eruit

en planten en bloemen erin. Ook kwamen er moestuintjes en speeltoestellen. Zo draagt de route niet alleen bij aan biodiversiteit, beschutting en koelte op warme dagen en aan regenwateropvang, maar ook aan beweging. Misschien nog wel belangrijker: de groene route nodigt uit om te wandelen door de buurt, even pauze te nemen, te spelen, de handen in de aarde te steken, of een praatje te maken. Het project kon dankzij actieve bewoners en ondernemers tot stand komen, met de steun van gemeente, woningcorporaties en andere (wijk)organisaties.

Heb je je altijd al eens afgevraagd wat er gebeurt met de groenten op de markt die niet verkocht worden? Als ze op de Binnenrottemarkt in Rotterdam liggen, is er een grote kans dat ze onderdeel worden van een gratis maaltijd.

Sinds 2017 serveren de vrijwilligers van GROENTEN ZONDER GRENZEN (GZG) op woensdagavond een plantaardig diner, vanuit de keuken van een zorgverleningsorganisatie in de wijk. Groenten, aangevuld met gedoneerd brood en andere eetbare giften. Voor niks. Wie het eerst komt, wie het eerst maalt. Zo brengt GZG niet alleen buurtbewoners en nieuwsgierige passanten bij elkaar, ze gaan ook voedselverspilling tegen en tonen aan dat veganistisch eten voedzaam en lekker kan zijn.

Het is inmiddels een groot succes met een zeventig koppen tellende vrijwilligersfamilie die zestig maaltijden per week bereidt. Maar wat als de initiatiefnemers of roergangers dit vrijwilligerswerk niet meer volhouden? Kan GROENTEN ZONDER GRENZEN dan voortbestaan?

GROENTEN
ZONDER
GRENZEN

DE
RECHT-
VAARDIGE
STRAAT

Is de straat nog altijd een plek om elkaar te ontmoeten, te winkelen of buiten te spelen? Sinds de komst van de auto lijkt het alsof de straat er alleen nog maar is voor voertuigen, verkeersdeelnemers en maximale efficiëntie. Dit is onrechtvaardig, de straat is namelijk van iedereen. Daarom startte DE RECHTVAARDIGE STRAAT een manifest met petitie om straten veiliger te maken en terug te brengen naar hun functie als basis voor sociale structuren. De organisatie organiseert jaarlijks de Week van de Rechtvaardige Straat die bestaat uit allerlei acties om de straat rechtvaardiger te maken. Ook wordt jaarlijks de meest rechtvaardige straat van Nederland gekozen.

VERDEDIG NOORD is een vrije beweging uit Amsterdam-Noord, die strijdt voor een solidaire stad. Zij doen dit door middel van kunst en activisme, in de geest van de woorden van rapper Tupac: *Reality is wrong. Dreams are for real*. Aanleiding is de voortgaande gentrificatie van Noord, waardoor bestaande bewoners en culturen in de verdrinking raken. Daarom claimt VERDEDIG NOORD nu ruimte en eigenaarschap terug, vooral door

VER-
DEDIG
NOORD

publiciteit te zoeken met muziek, clips, theater, tentoonstellingen, columns en manifestaties. Door de activistische toon stuit VERDEDIG NOORD binnen de gemeentelijke organisaties vaak op weerstand, maar soms slaat de vonk over. De beweging heeft bijvoorbeeld een coördinerende rol gekregen bij broedplaats de Rietwijker. En het grootste lopende project is de herontwikkeling van de voormalige Bowlingbaan bij het Buikslotermeerplein tot een cultureel, circulair en inclusief buurthuis. Hier hebben betrokken Noordelingen, verenigd in Coöperatie 5711, het eigendom van het gebouw overgenomen van de gemeente.

Tijdens de grootschalige sloop en renovatie van de Bijlmermeer in Amsterdam-Zuidoost kregen enkele karakteristieke honingraatflats een tweede leven. In één van deze flats is het KLEIKLOOSTER gevestigd waarin een groep mensen zich wijdt aan een spiritueel en gastvrij leven. De bewoners laten zich inspireren door eeuwenoude kloostertradities, die ze op een eigentijdse manier voortzetten. Een daarvan is het brouwen van bier, net zoals monniken dat vroeger deden. De opbrengst van de brouwerij gaat naar het klooster zelf en naar maatschappelijke initiatieven in de wijk. Zo vloeien traditie en modern leven samen in een gemeenschap die midden in de stad nieuwe betekenis geeft aan het kloosterleven.

Maar financieel blijft het een worsteling om het hoofd boven water te houden en de druk op de woningmarkt maakt het openhouden van een dergelijk initiatief geen sinecure.

KLEI-
KLOOSTER

WAGEN-
SPEEL-
PLAATS

Een speeltuin brengt mensen van alle leeftijden bij elkaar. Het burgerinitiatief de WAGENSPEELPLAATS in Amersfoort is hiervan een mooi voorbeeld. Het laat zien dat burgers zich langjarig vrijwillig kunnen verbinden aan een initiatief dat gemeenschappen uit omliggende buurten met elkaar verbindt. Bovendien maakt het onderdeel uit van een netwerk aan

burgerinitiatieven die de braakliggende terreinen van de Wagenwerkplaats, een voormalige grote werkplaats voor het onderhoud van goederenwagens, betekenis geven. Door gebrek aan continuïteit en commitment vanuit de grondeigenaar en de gemeente staat dit netwerk van plekken echter onder druk. Op dit moment loopt er een tender om een ontwikkelaar te selecteren voor de ontwikkeling van een deel van de Wagenwerkplaats, waardoor een aantal initiatieven zal verdwijnen. Hun toekomst hangt af van het uithoudingsvermogen en activisme van een groep actieve mensen, waaronder een 93-jarige bewoonster van de naastgelegen wijk het Soesterkwartier, die vijftien jaar geleden ook al op de barricaden klom. Is het echt zo moeilijk om kwetsbare waarden van inmiddels gevormde gemeenschappen serieus mee te nemen in de formele gebiedsontwikkeling?

19 september -
1 november 2025
**DE
RECHT-
VAAR-
DIGE
STAD**

19 september -
1 november 2025
**DE
RECHT-
VAAR-
DIGE
STAD**

19 september -
1 november 2025
**DE
RECHT-
VAAR-**



**MONNIKEN
BIERT JES
STEDEL
VERNIE**

**KLEI-
KLOOSTER**

Tijdens de grootschalige sloop
Bijlmermeer in Amsterdam Zuid
karakteristieke honingraatflats
één van deze flats is het KLEI
waarin een groep mensen zich
spiritueel en gastvrij leven. Ze
inspireren door eeuwenoud
op een eigentijdse manier
het brouwen van bier, net
deden. De opbrengst van
klooster zelf en naar mar
de wijk. Zo vloeien traditie
in een gemeenschap die
betekenis geeft aan he

Maar financieel blijft
boven water te houd
maakt het openhou
sinecure.



VERBINDEND VOORBIJ GRENZEN

In een gebied ten noorden van de Overijsselse Vecht grenzen vier gemeenten aan elkaar.

Bewoners uit dit gebied waren bezorgd over het gebrek aan regie, samenwerking en coördinatie door de verschillende overheden. Aan de gemeentegrenzen verschenen bedrijventerreinen, windmolens en andere functies die iedere gemeente het liefst

zover als mogelijk naar de rand schuift. Maar

voor de bewoners is het gebied hun leefomgeving waar ze veel om geven. En zo ontstond de ongebruikelijke situatie dat zes inwonersverenigingen hun krachten bundelden en zowel de vier gemeenten als de provincie Overijssel en het Waterschap zover wisten te krijgen om gezamenlijk in co-creatie een grensoverschrijdende gebiedsvisie op te stellen: VERBINDEND VOORBIJ GRENZEN. Het borgen en versterken van de kwaliteit van het landschap, dat zich niets van gemeentegrenzen aantrekt, is een van de kernpunten van de visie die uiteindelijk door alle zes de overheden formeel is vastgesteld en nu het sturende kader is voor toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen.

BUITENPLAATS BRIENENOORD is een interdisciplinaire projectruimte voor alle leeftijden, waar natuur, kunst en sociale interactie samenkomen. De oprichters zien het als een 'repetitieruimte voor de toekomst' in een circulair gebouw op het Rotterdamse Eiland van Brienoord. Een plek voor reflectie en traagheid, maar ook voor het ontwikkelen van nieuwe concepten en vormen van verbeelding en ontmoeting.

De BUITENPLAATS biedt een parallelle wereld waarbij de bezoeker zich even kan onttrekken aan de maatschappij, maar biedt tegelijkertijd een plek waar zo veel mogelijk verschillende mensen zich thuis voelen. De organisatie stimuleert bezoekers na te denken over hoe de samenleving kan veranderen en er een meer inclusieve, duurzame toekomst in het verschiet ligt. BUITENPLAATS BRIENENOORD creëert, zoals veel andere burgerinitiatieven, een fysieke ruimte die overheid en markt niet aanbieden. Maar minstens zo belangrijk, het biedt alternatieve ruimte in ons denken over de toekomstige samenleving.

STARTBLOK ELZENHAGEN

STARTBLOK ELZENHAGEN is een complex met 540 tijdelijke woningen voor jonge statushouders en Nederlandse jongeren.

Ze wonen samen in clusters van tien tot zestien wooneenheden met een gedeelde gemeenschappelijke woonkamer en een groot balkon. Het complex wordt door de bewoners zelf beheerd met begeleiding van de verhuurder. Het enthousiasme van

de eerste bewoners was groot. De gemeenschappelijke ruimten werden goed gebruikt en de aangeboden ruimte voor zelforganisatie werd door de gemeenschappen met beide handen aangepakt. Inmiddels nemen de spanningen

in het complex toe. Na vijf jaar zijn de gangmakers van het eerste uur verhuisd en wordt goede begeleiding van nieuwkomers node gemist. Vluchtelingenwerk is na het eerste jaar vertrokken, waardoor vluchtelingen met traumatische ervaringen het moeilijk vinden om hulp te krijgen. Is het project mislukt? Moeten we afscheid nemen van het idee dat mensen met verschillende achtergronden goed met elkaar kunnen samenleven? Of moeten we ons realiseren dat een vitale gemeenschap ook blijvende aandacht van sociaal beheerders en andere professionals vraagt?

BOSCHGAARD

BOSCHGAARD is een door bewoners geïnitieerd collectief woonproject dat bestaat uit negentien sociale woningen en een buurthuis in een voormalig buurthuis in Den Bosch. Het buurthuis stond al lange tijd leeg toen het in 2005 werd gekraakt. De krakers zochten onmiddellijk contact met de bewoners van de Graafsewijk, een typische arbeiderswijk die twintig

jaar geleden bekend werd vanwege grote rellen. Met instemming van de buurt werd het BOSCHGAARD-project gerenoveerd. Duurzaamheid stond daarbij hoog in het vaandel. De woningen zijn grotendeels gebouwd door actieve bouwers die lokaal hergebruikte materialen verzamelden. Naast de woningen is er een buurthuis met een werkplaats, werkruimte en vergaderruimte, dat wordt gerund door bewoners en buurtbewoners. Hoewel het gebouw eigendom is van een woningcorporatie, hebben de bewoners volledig eigenaarschap over het project. Ze hebben zich horizontaal georganiseerd: iedereen heeft evenveel te zeggen binnen het collectief, waardoor ze zich allemaal betrokken blijven voelen.

De LEESZAAL in de Rotterdamse wijk het Oude Westen is een cultuurbazaar; een sfeervolle lees-, leer-, experimenteer- en ontmoetingsplek, met koffie, verse kranten, wifi en een brede culturele programmering. Dit bewonersinitiatief ontstond naar aanleiding van de sluiting van beide bibliotheken in de wijk, wat tot hevige protesten van buurtbewoners leidde. Het protest was de start van de LEESZAAL, waar zo'n tachtig vrijwilligers vijf dagen in de week deze gastvrije plek draaiende houden. Niemand wordt betaald en er is geen vaste subsidierelatie met de overheid en dat is ook niet gewenst. De LEESZAAL wil autonoom zijn, zelf het beleid bepalen en flexibel blijven in de programmering.

Al bij de start hadden de initiatiefnemers uitgesproken ideeën over financiering, over zelforganisatie en over hun project als werk- en leerplek, als publiek domein in een zeer diverse stadswijk. In de praktijk zijn die altijd leidend gebleven voor het beleid. Misschien is dat het geheim van hun al bijna dertienjarig bestaan?

LEESZAAL

DE GEMEENSCHAP HEEFT ALTIJD GELIJK

Thijs van Spaandonk

Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving

Mensen vragen mij weleens: welke pet heb je op? Die van ontwerper, actieve bewoner, of toch die van Rijksadviseur? Dat zou de suggestie wekken dat een persoonlijke mening een professionele opvatting in de weg zou kunnen staan. Of andersom, dat een professional zijn of haar rol als bewoner kan ontkennen.

Ik probeer die schizofrenie te vermijden door die verschillende rollen te verenigen in alles wat ik doe. Dat lukt mij door wat ik leer van Terra, Hanane, Fellery, Isa, Shariffa, Ellen, Robin, Vince, Massih en de vele andere medestrijders bij *Verdedig Noord* toe te passen in mijn werk als ontwerper én in mijn houding als Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving. Met *Ruimte voor bewoners* geven we de rol van gemeenschappen een prominente plek in de agenda van het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs.

Ik heb namelijk geleerd dat de gemeenschap altijd gelijk heeft. Door gesprekken met Regina en Keith Hammond in Baltimore die met trots en eigenwaarde de *merchandise* van hun eigen wijken droegen om ze een dag later, geportretteerd in dezelfde T-shirts, terug te zien in het Baltimore Museum of Art. Door vervolgens van de lokale stedenbouwkundigen te horen hoe zij deze en andere bewoners erkennen als de *legacy residents* op wie je dus vanzelfsprekend bouwt bij het werken aan de wijk.

Tijdens een ontmoeting met de mensen achter het Bronxwide Plan in The Bronx, New York, leerden we hoe zij vanuit de kracht én behoefte van de gemeenschap een omgevingsvisie ontwikkelen met de stad. En door het begeleiden van de bijeenkomsten over de herinrichting van Plein '40-'45 leerde ik dat marktondernemers en lokale ondernemers de beste stedenbouwkundigen zijn die de stad Amsterdam zich mag wensen.

Die vanzelfsprekende herkenning en erkenning van de kracht van gemeenschappen mis ik helaas bij veel van mijn collega-ruimtelijk professionals. Te vaak hoor ik dat bewoners de complexiteit toch niet begrijpen of waarschijnlijk alleen maar denken vanuit hun eigen kortetermijnbelang.

En het zijn onder anderen deze professionals die aan de knoppen van het 'systeem' van de stedelijke ontwikkeling zitten. Dit systeem kent, wellicht als erfenis van het modernisme, een cultuur van controle en die zit hardnekkig in de weg van gemeenschappen die zelf een bijdrage willen leveren aan hun eigen leefomgeving.

Gemeenschappen zoals die in de tentoonstelling *De rechtvaardige stad* worden getoond. Het blijft van groot belang dat het verhaal over de rechtvaardige stad getoond wordt in een huis van cultuur zoals het Van Eesteren Museum, dat geworteld is in het DNA van Nieuw-West. *cultuur* bewust geschreven met een kleine c. Want als we het gelijk van de gemeenschappen in de ruimte willen herkennen, erkennen en deze gemeenschappen de ruimte willen bieden, vraagt dat om niets minder dan een cultuurverandering.

COLOFON

PUBLICATIE

Vormgeving: Meeusontwerpt
Fotografie: Philip Boakye (pag. 1, 2, 4, 14, 17, 22),
Janna Meeus (pag. 13, 18, 21)
Correctie: Marianne Lahr
Drukwerk: Scanlaser

De publicatie is gratis te downloaden bij www.trancity.nl

TENTOONSTELLING

Curatoren: Simon Franke, Jorn Konijn, Saskia Naafs en
Wouter Veldhuis
Naar het essay *Onderweg naar de rechtvaardige stad*
van Simon Franke en Wouter Veldhuis
Ruimtelijke vormgeving: Ira Koers
Grafische vormgeving: Janna Meeus
Tentoonstellingsbouw: Lika Kortmann
Met dank aan:
Asuka Kondo
Eva van Vessum
Ewa Scheifes

De getoonde en beschreven projecten kennen vele auteurs en co-producenten. Om niemand tekort te doen hebben wij ervoor gekozen om in de tentoonstelling en deze publicatie alleen de gangbare titel van het project/initiatief op te nemen zonder alle achterliggende groepen, gangmakers, co-creators, ontwerpers, bouwers, financiers en gemeenschappen te benoemen.

GESPREKKEN

Naast vele informele en besloten gesprekken en rondleidingen organiseerden de curatoren van de tentoonstelling ook vijf openbare bijeenkomsten.

3 oktober 2025

WONEN, BURGERINITIATIEF EN -PARTICIPATIE
I.S.M. OVERHEID EN MARKT
Introducties: Arie Lengkeek van ERA Contour en
Peter van Assche van Bureau SLA

9 oktober 2025

DE KRACHT VAN DOOR BURGERINITIATIEF
GEVORMDE PUBLIEKE VOORZIENINGEN
Introductie: Joke van der Zwaard van de Leeszaal
Rotterdam-West

17 oktober 2025

WONEN, BETAALBAAR EN TOEGANKELIJK
Introductie: Melissa Koutouzis van Woonprotest en
Vereniging Huurders Netwerk Amsterdam

24 oktober 2025

TOE-EIGENING EN COCREATIE VAN DE PUBLIEKE
RUIJTE
Introductie: Donica Buisman van RAUM Utrecht

30 oktober 2025

EEN TOEKOMSTBESTENDIGE STAD TUSSEN
MENS, BODEM EN GEMEENSCHAP
Open gesprek met voorvertoning van een documentaire
uit de serie *Nederland van binnen*.
Introductie: Valérie Schuit, filmproducent

Het Van Eesterenmuseum in Amsterdam organiseerde najaar 2025 de tentoonstelling 'De rechtvaardige stad'. Er waren vijftientig projecten te zien waarin collectief zeggenschap van burgers centraal staat en waarin het recht op de stad betekent dat burgers zelf hun leefomgeving kunnen veranderen. Het toonde de rechtvaardige stad in de praktijk. Ter inspiratie zijn de projecten uit de tentoonstelling in deze publicatie nogmaals samengebracht en de lessen uit de **bijeenkomsten** verwerkt.

De tentoonstelling werd omlijst door een programma van openbare en besloten gesprekken, waarin werd besproken hoe burgerinitiatieven tot bloei kunnen komen. De kennis en inspiratie die de tentoonstelling en ontmoetingen daaromheen boden, leidden bij de curatoren - Simon Franke, Jorn Konijn, Saskia Naafs en Wouter Veldhuis - tot drie inzichten om de discussie rond de rechtvaardige stad en de vertaling daarvan in beleid en praktijk een stap verder te brengen: respectievelijk de noodzaak tot politisering, de samenwerking tussen burgercollectief, overheid en markt en de sleutelrol voor gemeenschapsvorming.

De publicatie start met *Mijn rechtvaardige stad*, de bijdrage van Abdelkader Benali aan de opening van de tentoonstelling en sluit af met *De gemeenschap heeft altijd gelijk*, het 'nawoord' van Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving Thijs van Spaandonk.